

בפתח הקובץ

למחקר הפורה שהתפתח בשנים האחרונות על אודות הזמר העברי מצטרף קובץ זה, שיוחד כולו לחקר הזמר העברי תוך שילובן של פרספקטיבות מחקריות שונות: חקר התרבות והיבטים סוציו-היסטוריים, מוסיקה, פואטיקה ולשון. אופיו הבין-תחומי של הקובץ נובע בראש ובראשונה מטיבו הייחודי של הזמר העברי, שבהיותו יצירה אמנותית המתממשת באמצעות קהל מבצע, מצרף אליו עשייה מוסיקלית וספרותית-אמנותית מובהקת עם ביצוע בעל מאפיינים חברתיים ותרבותיים מובהקים.

קובץ המאמרים מחזיק שלושה מדורים: שני המדורים הראשונים ערוכים על פי רצף כרונולוגי, למן ראשיתו של הזמר העברי ועד לאחר הקמת המדינה, ויוחדו לתופעות ייצוגיות ולמשוררים בולטים בפרקי זמן אלה. במדור השלישי מאמרים הדנים בתופעות עקרוניות בחקר הזמר העברי ומקורות השפעותיו, שאינן מותנות בזמן מוגדר.

המדור הראשון – "ראשיתו של הזמר העברי" – מתמקד בפרק הזמן ההיסטורי, שבין ימי חיבת ציון וראשית הציונות ועד לסוף העשור השני במאה העשרים. מאמרה של **יפה ברלוביץ** הוא כעין מבוא למדור כולו, הסוקר את קורפוס שירי העם שנוצר בארץ ישראל בתקופת העלייה הראשונה, ואת האופן בו היווה תשתית לכינונה של תרבות הזמר הארץ-ישראלית. נסקרת מרכזיותו של ה"מקום" כמאפיין תמטי עקרוני של קורפוס זה וביטוי המובהק במושג "מולדת". **קובי לוריא** סוקר את גלגוליו של השיר "השושנה" לאליקים צונזר, שנחשב לאחד משירי הזמר הציוניים הראשונים. על רקע הביוגרפיה של צונזר והרקע ההיסטורי של התקופה הוא חושף, כי על פי גרסתו המקורית ביידיש ("די בלוס") לא היה כלל שיר ציוני, אלא הוקדש לצאר אלכסנדר הגדול. **נתן שחר**, מבקש להציב מחדש את המלחין שלום פוסטולסקי, איש עין חרוד, על מפת מלחיני היצירה הקיבוצית שממנה הודר במשך כל השנים, ולעמוד על תרומתו המוסיקלית לזמר העברי, בהתבסס על חומרים ארכיוניים שונים, בפרט על ארכיון קיבוץ עין חרוד, שבו נשמרו מחברותיו של פוסטולסקי ויומנו

האישי. שימת לב מיוחדת ניתנת לעבודתו המשותפת עם לוי בן אמיתי, איש דגניה, שהלחין ארבעה-עשר משיריו. מאמרה של תמר וולף-מונזון משרטט קווי אפיון פואטיים לקורפוס שירי הזמר של העלייה השלישית, ובוחר את תרומתם להבניית התרבות הארץ-ישראלית, להתפתחותו של האתוס החלוצי וליצירתם של אפיקים תרפויטיים להתמודדות עם המצוקות והקשיים של התקופה. מקום נרחב ניתן לפולמוס בין יעקב פייכמן לאברהם שלונסקי, באשר לאיכותם הפיזית של שירי הזמר ולמידת תרומתם להתפתחותה של התרבות הארץ-ישראלית. חנן חבר ורון כוזר משווים בין תרגומיו השונים לעברית של המנון הפועלים, "האינטרנציונל", על רקע המסרים הפוליטיים והתרבותיים שעולים מכל אחד מהם. בנוסף נדונות במאמר עקבות ההשפעה של התרגומים השונים על "שירת העבודה" וכן על שירתו המתפלמסת של אורי צבי גרינברג, בעיקר בספר הקטרוג והאמונה. במאמר החותם את המדור הראשון, מצביע נחומי הרציון על שנת 1927 כשנת מפנה ותמורות בזמר העברי הפופולרי בארץ ישראל. בעקבות ירידתם של מלחיני העלייה השנייה ומקצת מלחיני העלייה השלישית מבימת היוצרים, עקב ירידה מהארץ (אברהם צבי אידלסון, יוסף מילט) או פטירה (חנינא קרצ'בסקי, יואל אנגל) נבחן האופן שבו התמלא החלל הריק על ידי מלחינים צעירים, שיצרו כיוונים חדשים בתחומי המוסיקה העממית והזמר הארץ-ישראלי. שנת 1927 הייתה ראשית יצירתם או מועד כתיבת יצירת-מופת ראשונה של המלחינים כמרדכי זעירא, ידידיה אדמון, דוד זהבי ועוד.

המדור השני – "מיישוב למדינה בזמר העברי" – בוחר את התפתחותו של הזמר העברי בפרק זמן זה, דרך שלש הדמויות שהשפיעו על עיצובו הלשוני והסגנוני: נתן אלתרמן, נעמי שמר ואהוד מנור. חטיבה נפרדת יוחדה לכל אחד מהיוצרים הללו, שיצירתם מייצגת במידה רבה חתך דורי.

דן אלמגור סוקר את יחסה של הביקורת העברית לכתיבתו הפזמונאית של אלתרמן לתארמון "המטאטא" ו"לי-לה-לו" (1934–1948). חלקו הראשון של המאמר דן בהבחנות בין "פזמון" לבין "שיר" בגלגוליהם של מושגים עבריים נלווים, דוגמת "פזמון", "פזמונאי" ו"מלחין", וכן בראשיתו של הפזמון העברי התאטרלי על הבימות הקלות. החלק השני יוחד לפזמונים לתארמוני "המטאטא" ו"לי-לה-לו" ולאלתרמן כמחבר פזמונים וככותב טורים עיתונאיים מחורזים ולהידרשות הביקורת אליהם. **מרדכי נאור** עוסק בהיבטים פוליטיים וחברתיים בשירי הזמר של אלתרמן, כבמה להבעת עמדותיו ולביקורת חברתית-פוליטית. הממד הפוליטי בא לידי ביטוי גם באופן ההתקבלות של השירים, בתגובות ובאופני פרשנות שחרגו מהמסגרת המקורית שיעד להם הטקסט וקיבלו משמעות שונה לחלוטין, פוליטית וחברתית.

מאמרה של **תמר סוברן** דן במודל הלשוני של הפזמון האלתרמני ולצדו המארג המשלבי בשירי נעמי שמר וקווי אפיון של לשון הפזמון של חיים חפר ותרומתו לעיצובה של העברית הישראלית. במאמרה נבחן האופן שבו משפיע השיר הפופולרי העברי על תודעת הלשון ועל שימושי הלשון בחילופי הדורות, לאור היבטים תאורטיים נירולוגיים, פסיכו-בלשניים, תרבותיים וחינוכיים של הקשר בין פזמונים מולחנים לשאלות של זיכרון, תודעת לשון ותודעת תרבות.

בחטיבה שיחודה לשירי הזמר של נעמי שמר בוחנת **אפרת ברט** את היחס בין המשקל הפואטי למשקל המוסיקלי בלחניה של נעמי שמר. האופן בו המשקל המוסיקלי סוטה מהתכתיבים, שמעמיד בפניו לכתחילה המשקל המוסיקלי של הטקסט, מתפרש כפרשנות אישית של הטקסט השירי, בעיקר בשני השירים: "פגישה לאין קץ" לאלתרמן ו"זמר' לרחל". יעל רשף בוחנת את יצירתה המוקדמת של נעמי שמר (1948-1967) בהשוואה למסורת הזמר של תקופת היישוב, ומצביעה על ההשפעה המרכזית שהייתה לבחירותיה הלשוניות על עיצובו מחדש של הזמר ועל התאמתו לתנאים החדשים שנוצרו עם המעבר מיישוב למדינה. את הדיון בשירי הזמר של נעמי שמר חותם מאמרה של **טלילה אלירם** הסוקר את ההיבטים המוסיקליים של מוטיב האור בלחניה ואת הזיקות שבין הביטוי המילולי של המוטיב לביטוי המוסיקלי. הדיון מתבסס על הקורפוס השלם של שיריה, שנדפס בחמשת ספרי שירתה.

בחטיבה שיחודה לשירי אהוד מנור עוקבת בתו, **גלי מנור**, אחר מקומו של אהוד מנור כחוליה מקשרת בין הזמר העברי הישן ובין פזמון אישי לירי במסורת האמריקנית של singer-songwriter. שירים דוגמת "אחי הצעיר יהודה", "ימי בנימינה", "ברית עולם" ו"ילדותי השנייה" הם שירים שבהם משתנה ומתבגר דובר לירי – מן הזמר העברי של ראשית המדינה אל תקופת השבר בחברה הישראלית שאחרי מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים. נטייתו, למן 1966 ואילך, לכתוב בגוף ראשון והיבטים ביוגרפיים המשתקפים בשירתו, חושפים את אופני ההבניה של פרסונה גברית חדשה בשירתו.

המדור החותם – "זמן ומקום בזמר העברי" – פורש ביריעה רחבה את גילומם של מושגי הזמן והמקום בהקשר של היבטים תמטיים ומוסיקליים בזמר העברי. נפתלי וגנר מציג פרשנות עצמאית לנובלה הקנונית של קנז, מומנט מוסיקלי, המבוססת על קריאה "מוסיקלית" של התרחשויותיו. הוא עושה זאת אגב רדוקציה של סיפור טעון זה לסימבוליקה המוסיקלית שלו, המעוגנת בזמר העברי, ובפרט בשירי "ארץ ישראל העובדת" כפי שרווחו בשנות ה-50 של המאה העשרים, והיוו חלק בלתי נפרד מהגרעין התרבותי הקשה של הרובד הדומיננטי בחברה הישראלית, בעיקר בקרב בני תנועות הנוער החילוניות. בעוד האקורדיון

מסמן את הקונצנזוס החליל הערבי מבטא בסיפור את החריג החברתי. יוסף גולדנברג דן בעיצובו של הזמן בזמר העברי על בסיס המסד התאורטי המקובל בחקר הנרטיבות בסיפורת. הכותב מצביע על היבטים נרטיביים מוסיקליים ללא זיקה לטקסט, לצד הבעייתיות הטמונה במושג "נרטיביות מוסיקלית", שעשויה להתפרש באורח מטפורי בלבד (למשל בטשטוש הגבולות בין הבית לפזמון, בשיר "כמו שאתה יודע"). מאמרה של עטרה איזקסון, עוקב אחר השפעה מלודית של יצירות מרפרטואר המוסיקה הקלאסית הרומנטית על שישה שירים ישראליים. המחקר בודק אם יש קשר תוכני בין היצירות (שמהן נלקחו הציטוטים) ובין השירים, ובין השירים עצמם שבהם נשתלו הציטוטים, וכן אם מקרה הוא שכל ששת השירים, שרובם שירי אהבה, מקושרים ליצירות מהתקופה הרומנטית.

תודה עמוקה שלוחה לעורכת הלשון חיה אלחייני, למנהלת הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר-אילן, מרגלית אבישר, לענת גל ולצוות בית ההוצאה, ששקדו על הבאתו של הקובץ לידי גמר.

תמר וולף-מונזון